

QORAQALPOG'ISTONDA FISKAL MARKAZSIZLASHTIRISH VA HUDUDIY BARQARORLIK MASALALARI

Ne'matov Ne'matulla Erkinboyevich

Texnologiya, menejment va kommunikatsiya instituti
Iqtisodiyot, moliya va buxgalteriya hisobi kafedrası katta o'qituvchisi
+998934497800

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20422234>

Abstract

Mazkur tezisda Qoraqalpog'iston Respublikasida fiskal markazsizlashtirishning hududiy ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda fiskal markazsizlashtirishning iqtisodiy mohiyati, fiskal federalizm nazariyasi bilan bog'liqligi hamda xorijiy olimlarning ilmiy yondashuvlari o'rganilgan. Xususan, Oates, Musgrave, Lessmann va Rodríguez-Pose kabi olimlarning fiskal markazsizlashtirishga oid qarashlari hududiy rivojlanish nuqtai nazaridan tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari mahalliy budjet mustaqilligi, hududiy fiskal salohiyat va infratuzilmaga yo'naltirilgan davlat xarajatlari hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Qoraqalpog'iston Respublikasining ekologik va iqtisodiy xususiyatlari sababli budjetlararo transfertlarga yuqori darajada qaramlik saqlanib qolaётгани aniqlangan. Tadqiqot yakunida hududiy fiskal siyosatni differensial yondashuv asosida takomillashtirish, mahalliy daromad bazasini kengaytirish hamda natijadorlikka asoslangan fiskal boshqaruv tizimini rivojlantirish bo'yicha ilmiy xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: Fiskal markazsizlashtirish, fiskal federalizm, hududiy barqarorlik, mahalliy budjetlar, fiskal salohiyat, budjetlararo transfertlar, hududiy rivojlanish, Qoraqalpog'iston, mahalliy boshqaruv, fiskal siyosat.

Kirish

Fiskal markazsizlashtirish zamonaviy davlat moliyasi tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu jarayon markaziy hokimiyatning ayrim moliyaviy vakolatlarini mahalliy boshqaruv organlariga o'tkazish orqali hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Fiskal markazsizlashtirish mahalliy budjetlar mustaqilligini oshirish, hududiy resurslardan samarali foydalanish hamda hududiy iqtisodiy faollikni rag'batlantirishning muhim vositalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

So'nggi yillarda dunyoning ko'plab mamlakatlarida fiskal markazsizlashtirish hududiy rivojlanish siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Mazkur yondashuv hududiy boshqaruv samaradorligini oshirish, davlat xizmatlari sifatini yaxshilash va mahalliy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash

imkonini beradi. Ayniqsa, iqtisodiy va ekologik jihatdan murakkab hududlarda fiskal markazsizlashtirish hududiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi O'zbekistonning ekologik va iqtisodiy jihatdan eng murakkab hududlaridan biri hisoblanadi. Orolbo'yi ekologik inqirozi, investitsion faollikning pastligi, infratuzilma cheklovlari va iqtisodiy nomutanosibliklar ushbu hududda fiskal siyosat samaradorligini oshirish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu sababli hududiy fiskal salohiyatni oshirish, mahalliy daromad bazasini kengaytirish va transfertlarga qaramlikni kamaytirish masalalari dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy adabiyotlarda fiskal markazsizlashtirish turli iqtisodiy yondashuvlar asosida talqin etiladi. Musgrave fiskal markazsizlashtirishni davlat moliyasining funksional taqsimoti bilan bog'liq holda izohlab, resurslarni samarali taqsimlashdagi rolini asoslagan. Oates esa mahalliy hokimiyat organlari hududiy ehtiyojlarni markaziy boshqaruvga nisbatan yaxshiroq bilishi sababli fiskal vakolatlarni hududiy darajada amalga oshirish samaraliroq ekanligini ta'kidlaydi.

Mazkur tezisning asosiy maqsadi Qoraqalpog'istonda fiskal markazsizlashtirishning hududiy barqarorlikka ta'sirini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda hududiy fiskal siyosatni takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Fiskal markazsizlashtirish iqtisodiy nazariyada davlat moliyasini boshqarishning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shakllangan. Mazkur tushuncha markaziy hokimiyatning ayrim fiskal vakolatlarini mahalliy boshqaruv organlariga o'tkazish orqali hududiy boshqaruv samaradorligini oshirishni anglatadi. Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda fiskal markazsizlashtirish:

- mahalliy budjet mustaqilligi;
- hududiy fiskal salohiyat;
- davlat xizmatlari sifati;
- hududiy raqobatbardoshlik
- bilan uzviy bog'liq holda talqin qilinadi.

Fiskal markazsizlashtirish nazariyasining shakllanishida Richard Musgrave muhim o'rin tutadi. Musgrave (1959) davlat moliyasining uch asosiy funksiyasini:

- resurslarni taqsimlash;
- daromadlarni qayta taqsimlash;
- makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash sifatida izohlagan. Olimning fikricha, resurslarni samarali taqsimlash funksiyasi mahalliy darajada

samaraliroq amalga oshiriladi, chunki hududiy boshqaruv organlari aholi ehtiyojlarini markaziy hokimiyatga nisbatan yaxshiroq biladi. Mazkur yondashuv fiskal markazsizlashtirishning nazariy asoslaridan biri hisoblanadi.

Fiskal federalizm nazariyasining asosiy namoyandalaridan biri bo'lgan Oates (1972) fiskal markazsizlashtirishga quyidagicha ilmiy ta'rif beradi: mahalliy hokimiyat organlari hududiy ehtiyoj va preferensiyalarni yaxshiroq bilganligi sababli davlat xizmatlarini samaraliroq taqdim etishi mumkin. Oatesning fikricha, fiskal vakolatlarni hududiy darajada amalga oshirish:

- budjet xarajatlari samaradorligini oshiradi;
- mahalliy tashabbuslarni rag'batlantiradi;
- hududiy iqtisodiy raqobatni kuchaytiradi.

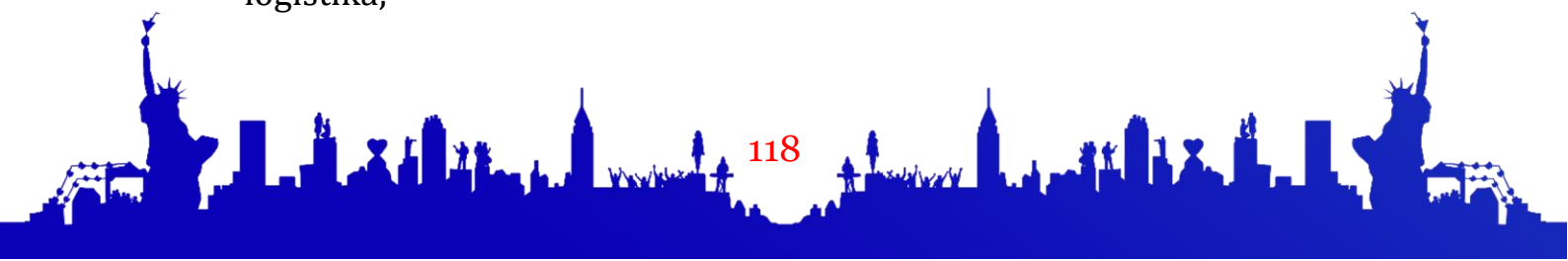
Mazkur yondashuv fiskal federalizm nazariyasining metodologik asosini tashkil etadi. Myrdal (1957) fiskal siyosatning hududiy tengsizlikka ta'sirini kumulyativ sababiyat nazariyasi orqali tushuntirib bergan. Olimning fikricha, rivojlangan hududlar investitsiyalar va iqtisodiy resurslarni o'ziga ko'proq jalb qilishi natijasida hududiy tafovutlar kuchayadi. Shu sababli davlat tomonidan transfertlar va hududiy fiskal qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini qo'llash zarur hisoblanadi. Ushbu yondashuv ekologik va iqtisodiy jihatdan murakkab hududlar uchun differensial fiskal siyosat yuritish zarurligini asoslaydi.

Rodríguez-Pose va Ezcurra (2010) fiskal markazsizlashtirishning hududiy rivojlanishga ta'sirini empirik jihatdan o'rganib, institutsional sifat muhim omil ekanligini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, mahalliy boshqaruv tizimi samarali ishlagan hududlarda fiskal markazsizlashtirish iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi va hududiy tafovutlarni kamaytiradi. Biroq institutsional salohiyat past bo'lgan hududlarda ushbu mexanizm kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Lessmann (2009) fiskal markazsizlashtirish va hududiy tengsizlik o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, rivojlangan institutsional tizimga ega mamlakatlarda fiskal markazsizlashtirish hududiy nomutanosiblikni kamaytirishini asoslagan. Olimning fikricha, mahalliy daromad bazasi va moliyaviy mustaqillik kuchaygani sari hududiy iqtisodiy tashabbuslar ham faollashadi.

Krugman (1991) tomonidan ishlab chiqilgan yangi iqtisodiy geografiya nazariyasi fiskal siyosat va infratuzilma rivojlanishining hududiy raqobatbardoshlikka ta'sirini tushuntiradi. Olimning fikricha:

- transport xarajatlari;
- bozor hajmi;
- logistika;

- aglomeratsiya iqtisodiy rivojlanishning hududiy konsentratsiyasiga ta'sir qiladi. Shu sababli infratuzilmaga yo'naltirilgan fiskal xarajatlar hududiy integratsiyani kuchaytiruvchi muhim instrument hisoblanadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasining iqtisodiy va ekologik xususiyatlari fiskal markazsizlashtirish masalalarini yanada dolzarb qiladi. Hududning transfertlarga yuqori darajada bog'liqligi, investitsion faollikning sustligi hamda infratuzilma cheklovlari mahalliy fiskal salohiyatni mustahkamlash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu sababli fiskal markazsizlashtirish nafaqat moliyaviy boshqaruv vositasi, balki hududiy barqarorlikni ta'minlashning muhim iqtisodiy mexanizmi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tahlil va muhokama

Qoraqalpog'istonda fiskal markazsizlashtirish masalalari hududiy ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik bilan bevosita bog'liq hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hududning ekologik va iqtisodiy xususiyatlari fiskal siyosat samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, Orolbo'yi ekologik inqirozi natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy cheklovlar hududiy fiskal salohiyatning sust shakllanishiga sabab bo'lmoqda.

Qoraqalpog'iston Respublikasida budjet daromadlarining muhim qismi budjetlararo transfertlar hisobiga shakllanadi. Bu esa hududning markaziy budjetga yuqori darajada moliyaviy qaramligini ko'rsatadi. Bir tomondan, transfertlar hududiy ijtimoiy barqarorlikni saqlash, davlat xizmatlari uzluksizligini ta'minlash hamda ijtimoiy infratuzilmani moliyalashtirish imkonini beradi. Boshqa tomondan esa, transfertlarga ortiqcha bog'liqlik mahalliy fiskal tashabbus va daromad bazasini kengaytirish motivatsiyasini pasaytirishi mumkin.

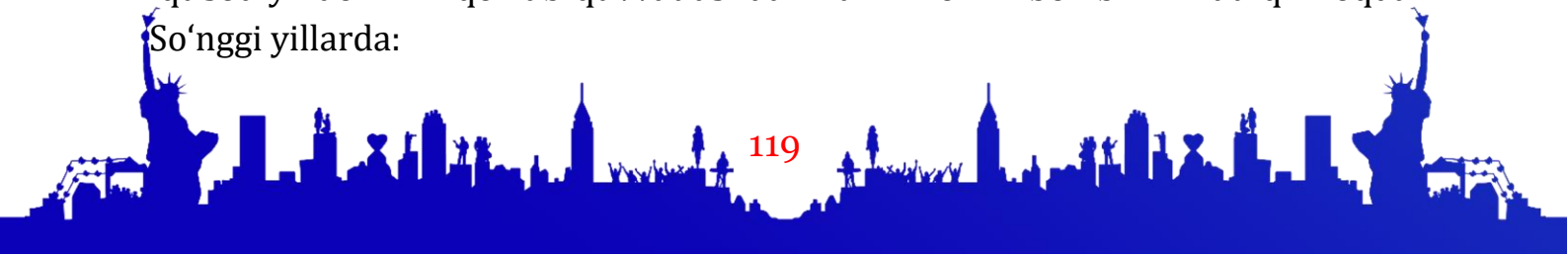
Fiskal markazsizlashtirishning asosiy afzalliklaridan biri mahalliy boshqaruv organlariga hududiy ehtiyojlardan kelib chiqib moliyaviy qarorlar qabul qilish imkoniyatini berishidir. Mahalliy hokimiyat organlari:

- infratuzilma muammolari;
- bandlik holati;
- investitsion ehtiyojlar;

- ijtimoiy xizmatlar sifati kabi hududiy muammolarni markaziy boshqaruvga nisbatan yaxshiroq biladi. Shu sababli fiskal vakolatlarining mahalliy darajada kengaytirilishi budjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshiradi.

Qoraqalpog'istonda infratuzilmaga yo'naltirilgan davlat xarajatlari hududiy iqtisodiy faollikni qo'llab-quvvatlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda:

- transport-logistika tizimlari;
- ichimlik suvi tarmoqlari;
- energetika obyektlari;

- ijtimoiy infratuzilma yo'nalishlariga yo'naltirilgan davlat investitsiyalari hududiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, infratuzilma sifati investitsion jozibadorlik va tadbirkorlik faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, fiskal markazsizlashtirishning samaradorligi faqat moliyaviy vakolatlarni hududiy darajaga o'tkazish bilan cheklanmaydi. Ushbu jarayon:

- institutsional sifat;
- moliyaviy nazorat;
- mahalliy boshqaruv salohiyati;

- fiskal intizom bilan uyg'unlashgan holda amalga oshirilishi zarur. Aks holda hududlar o'rtasidagi fiskal nomutanosiblik kuchayishi mumkin.

Hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda mahalliy daromad bazasini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan:

- kichik biznesni qo'llab-quvvatlash;
- sanoat diversifikatsiyasi;
- xizmatlar sektorini rivojlantirish;

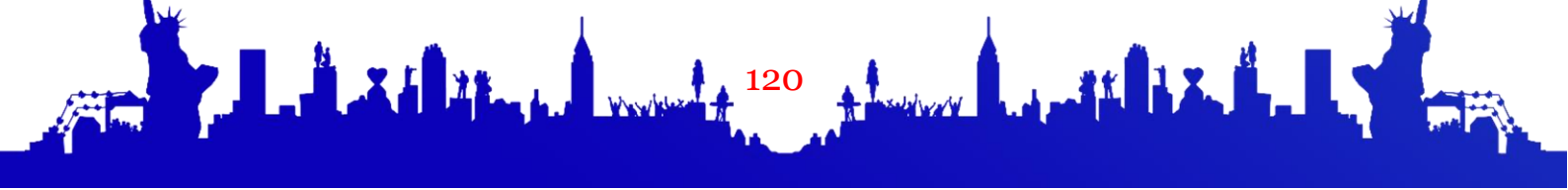
- investitsion muhitni yaxshilash mahalliy fiskal salohiyatni mustahkamlashning muhim yo'nalishlari hisoblanadi.

Umuman olganda, Qoraqalpog'istonda fiskal markazsizlashtirish hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim instrumenti sifatida namoyon bo'lmoqda. Biroq ushbu mexanizmning samaradorligi differensial fiskal siyosat, mahalliy fiskal mustaqillik va institutsional boshqaruv sifatini oshirish bilan chambarchas bog'liqdir.

Xulosa

Tadqiqot natijalari Qoraqalpog'istonda fiskal markazsizlashtirish hududiy ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Mahalliy budjetlar mustaqilligi, fiskal vakolatlarning hududiy darajada kengaytirilishi hamda infratuzilmaga yo'naltirilgan davlat xarajatlari hududiy iqtisodiy faollikni rag'batlantiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ilmiy adabiyotlar tahlili fiskal markazsizlashtirishning nazariy asoslari fiskal federalizm konsepsiyasi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi. Musgrave, Oates, Lessmann va Rodríguez-Pose kabi olimlarning ilmiy qarashlari mahalliy fiskal boshqaruvning samaradorligi hududiy rivojlanishga bevosita ta'sir qilishini

asoslaydi. Ayniqsa, mahalliy hokimiyat organlarining hududiy ehtiyojlarni yaxshiroq bilishi fiskal resurslarni samaraliroq taqsimlash imkonini beradi.

Tahlillar Qoraqalpog‘iston Respublikasida budjetlararo transfertlarga yuqori darajada qaramlik saqlanib qolaётганини ko‘rsatdi. Ushbu holat hududiy ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash imkonini berayotgan bo‘lsa-da, uzoq muddatda mahalliy fiskal tashabbus va moliyaviy mustaqillikni cheklashi mumkin. Shu sababli hududiy fiskal siyosatda transfertlarga asoslangan qo‘llab-quvvatlash bilan bir qatorda mahalliy daromad bazasini kengaytirishga ustuvor ahamiyat qaratilishi lozim.

Shuningdek, hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda:

- infratuzilmani rivojlantirish;
- investitsion muhitni yaxshilash;
- kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash;
- sanoat diversifikatsiyasini kengaytirish muhim iqtisodiy yo‘nalishlar hisoblanadi.

Umuman olganda, Qoraqalpog‘istonda fiskal markazsizlashtirishni samarali amalga oshirish differensial fiskal yondashuv, institutsional boshqaruv sifatini oshirish va natijadorlikka asoslangan fiskal siyosatni rivojlantirishni talab etadi. Экологик ва иқтисодий жиҳатдан мураккаб ҳудудларда fiskal mexanizmlarni hududiy xususiyatlardan kelib chiqib qo‘llash barqaror hududiy rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hirschman, A.O. (1958) *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
2. Krugman, P. (1991) ‘Increasing returns and economic geography’, *Journal of Political Economy*, 99(3), pp. 483–499.
3. Lessmann, C. (2009) ‘Fiscal decentralization and regional disparity: Evidence from cross-section and panel data’, *Dresden Discussion Paper Series in Economics*, No. 08/09, pp. 1–36.
4. Musgrave, R.A. (1959) *The Theory of Public Finance*. New York: McGraw-Hill.
5. Myrdal, G. (1957) *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
6. Oates, W.E. (1972) *Fiscal Federalism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
7. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2016) *Fiscal Decentralisation and Regional Disparities*. Paris: OECD Publishing.
8. Perroux, F. (1955) ‘Note sur la notion de pôle de croissance’, *Économie Appliquée*, 8, pp. 307–320.

9. Rodríguez-Pose, A. and Ezcurra, R. (2010) 'Does decentralization matter for regional disparities? A cross-country analysis', *Journal of Economic Geography*, 10(5), pp. 619–644.
10. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2024) O'zbekistonning hududiy statistik byulleteni. Toshkent.
11. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi (2024) Hududiy byudjet va fiskal siyosat hisoboti. Toshkent.
12. Williamson, J.G. (1965) 'Regional inequality and the process of national development', *Economic Development and Cultural Change*, 13(4), pp. 1–84.
13. Yusupov, A. and Kallibekova, D. (2022) 'Regional competitiveness and territorial differentiation in Karakalpakstan', *Science and Education in Karakalpakstan*, 1(1), pp. 22–35.
14. Zokirov, S. (2024) *Mintaqaviy iqtisodiyot*. Tashkent: Turon Publishing.

